

STURM LÁSZLÓ

Kemsei István: 40 év – 40 könyv.
Válogatott bírálatok

Széphalom, 2017

kritika

STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

Negyven év kritikusi terméséből csak negyven darabot kiválasztani példás önmérséklet. Tényleg esszencia, ami létrejön jutalmul. Izgalmas szellemi kaland az olvasónak. Ráadásul a szerkesztő, Kontra Ferenc példásan tömör és lényeglátó utószava ad szempontokat a könyv egységének megragadásához. Ír arról, hogy Kemsei minden műben – és tegyük hozzá: életműben – a központi gondolatot keresi, és azt a kulcsmondatok kiemelésével közeliíti meg, hogy szerinte az író életanyagának „metaforizálódása” lesz művé, hogy a szerző mer önálló értékrendet követni és így a „szürke zónából” érdekes szerzőket a fénybe állítani, és hogy az egyes műveket, alkotókat mindig az „irodalomtörténeti háttér összefüggéseiben” látja.

A Nagy Gáspár első kötetét fölfedező 1976-os kritika bizonyítja a negyvenéves bírálói jelenlétet, de az írások zöme az utóbbi két évtizedből való. Más hetvenes évekből kritika nincs is a válogatásban, a nyolcvanas évekből is csak kettő, ha jól figyeltem (Pinczési Juditról és Szalay Károly egy könyvéről). Harminchárom szerző egy vagy több könyvével foglalkozik Kemsei. Köztük számos ismert alkotóval: Ágh, Bereményi, Bertók, Ferdinandy, Oravecz, Tandori, és még sorolhatnánk a nagy öregeket. De biztos, hogy mindenki talál csak névről vagy még úgy sem ismert alakot, akit a kritika után kedve lesz elolvasni. (Bevalljam-e: számomra Borbély János és Dalos Margit neve volt újdonság.) Kemsei tehát nem akarja leváltani a teljes kánont, hanem kiegészíti, árnyalja, gazdagítja azt. Jellemző lehet az is, bár talán csak véletlen, hogy kikerül válogat be több kritikát: Kalász Mártonról és Lövétei Lázár Lászlóról kettőt-kettőt, Bratka Lászlóról, Szalay Károlyról és Villányi Lászlóról pedig hármat-hármat. Ez nem annyira értékraangsorra, mint inkább alkotói kapcsolatra, közös műhelyre utalhat. (Hiszen tudjuk, Kemsei költő is, esszéista is, sajátos Duna-könyvével talán nagy emlékiratíróink sorába iratkozott.) Annak is van jelentősége, hogy a harminchárom „szereplő” közül hat nőíró. Az arány mintegy igazolja a kritikus megállapítását: „Ilyet a tizennyolcadik századvég [...] asszonyisereglése óta nem látott a magyar irodalom: egy egész nemzedék alaphangját meghatározó, kitűnőnél kitűnőbb nőköltői vannak a

magát középnemzedékként meghatározó költőgenerációnak.”

A kötet szerkezete egyszerű és látszólag mechanikus: a szerzők neve szerint halad betűrendben, Albert Gábertól Villányi Lászlóig. Véletlen vagy a minden írás mögött érezhető szerves gondolati rendszer kegyelme? – a könyvben mégis kirajzolódik egy gondolati ív. Az első kritika (*Albert Gábor: Védekező halálraítéltek*) az esszé mibenlétére tér ki részletesen. És mivel Kemsei kritikái tulajdonképpen esszék, egy-egy mű kapcsán összefoglalt világszemlélet-kísérletek, az esszéről mondtak egyben saját alkotói módszerét, eszközrendszerét is értelmezik. Szokás szerint irodalomtörténeti-világhelyzeti keretben: „Az irodalom legújabb esszékorszakát éljük, talán amiatt is, mert életünk menete más, összegezőbb megközelítések hiányában egyelőre summázhatatlan és nyomkövethetetlen. A folyamatában, kezdetében és végében megrajzolható egyszeri, egyetemessé emelhető élet helyett ott van nekünk a folyton változó jelenségek tudomásulvételének kényszere. [...] A szintézisteremtés helyébe kényszerűen törekvő analógia. A kérdésfeltevés és a magyarázatkeresés.” (Az esszé műfajára majd a kötet közepe táján tér vissza Gyurác Ferenc kapcsán. Itt olyan felfedezőútnak mutatja azt, amely ihlettségénél fogva előre nem látott utakra viszi magát az alkotót is, együttesen pedig – például egy kötetben – „egységes világlátást” adnak.) Albert Gábor könyvének címe az emberi-alkotói alapállás lényegét is megragadja: mindnyájan „védekező halálraítéltek” vagyunk. A haláltudatban előrevetített értelemvesztéssel szemben keresünk életmódban, alkotásban, bölcsességben valami menekvést.

A kötet utolsó írása aztán – összefoglaló jellegű kötetet elemezve (*Villányi László: Kimméria*) – egy egyszerre élet- és árnyaszerű, abszurd és szakrális tudati világ kiépüléséről szól. Villányi kimérái az emberi tudat és az azt megformáló életmű végző szimbólumává lesznek.

Kemsei persze ismeri a naiv végleteket, amelyeket élet és mű összefüggésbe hozása eredményezett. Mégsem esik az elmúlt évtizedekben oly divatos másik végletbe, nem kísérti meg a szerző

kiiktatása. Többször hangsúlyozza életismeret és irodalmi jelentőség összefüggéseit.

Meghatározó szerepe van tehát a szerző világ-szemléletében az etikának. Ugyanaz a módszer is lényegileg lesz más, ha csak külsődleges divat vagy ha saját „erőfeszítés” vezet hozzá: „Ő éppen ebben az önfejűsködési állapotában, jelérvényét vesztő mivoltában használja a nyelvet. Nagyon gazdag élményvilág és életismeret kell ahhoz, hogy ez a használat hibátlan legyen, az érvénytelenség az érvény szintjére emelkedjen, s ne silányodjon az üres szövegirodalmak szintjéig, amelyeknek többségében éppen az élményszegénység a legszembeütőbb. Bratkánál az önfejűsködés közben is rendszer van, mindvégig éreztetni tudja a nyelvnek a jelentés megőrzéséért folytatott kétségbeesett erőfeszítését.” A divatnál azért több a megszenvedett, mert az feltételezi a lehetőségek ismeretét és a köztük való döntés felelősségét: „Ahol etika van, ott a választás kényszere a jó és rossz között, a »társadalmi« és az »isteni«, a deszakralizált és a szakralizált között.”

Kemsei írásai azért ilyen izgalmasan feszültek (és mégis megnyugtatóak), mert nemcsak a választás nehézségeit ismeri, de egyáltalán a választás lehetősége is állandóan megkérdőjeleződik (de ki nem iktatódik). A választás az etika lényege, az etika az emberi és művészi minőség feltétele – de lehet, hogy nincs választás? „Az emberéletben lezajló, játékosan tragikus csatavesztések” „létkonotóniája” megsemmisíteni látszik az értelmes emberi létezés igényét. Az abszurdítás (és melleleg a groteszk) a legfőbb jellemzője a világnak és számos elemzett műnek: „Az abszurd onnan indul, hogy nem választhatunk többé.” A nagy reménytelenséggel szemben azonban Kemsei tud bízni valami lehetetlen reményben, megváltásban. A kettő küzdelme, aránya köti le a figyelmét a művekben. Nem véletlen, hogy közel áll az – ifjúkorában virágkorát élő – egzisztencializmushoz, leginkább annak heroikusan értelemigénylő és a szakralitás iránt is nyitott heideggeri változatához (a német filozófus az általa leggyakrabban idézett bölcselő).

Jelenség és értelmezés kettősségét, az értelmezésen belül abszurdítás és szakralitás kettősségét tudatosítva nem meglepő, hogy a líra – tágabban: a művészet, még tágabban: az élet – lényegét a „kettős kódolásban” látja. Bereményi dalai kapcsán használja az idézett kifejezést, és itt említi „a szöveg háta mögött jelen lévő korszakos életérzést” is. Vagyis a vers egyesíti az egyedi tapasztalatot és annak értelmezését. Az értelmezés csak részben racionális, inkább életmódot, beállítottságot vetít ki: a korban érvényes arányát abszurd

ürességnek és szakrális szabadságnak. „Korszakos életérzést.” A versnek nemcsak gyakori eszköze a sajátos költői kép, maga a mű egésze is metafora. „A szavak jól érezhették magukat ebben a világban, villódzhattak, felragyoghattak egymás közelségétől, szolgálhatták azt a metaforát, ami nélkül valamirevaló líra alig teremthető: a sajátos világ sajátos tükröződését” – írja Pinczési Judit „valóban szép” verseiről. Kalász Mártonról írva pedig azt sugallja, hogy a metaforizálás emeli az egyedit egy harmonikus világrend mintázatába. (Persze a harmonikus inkább abszurd és szakrális adott elrendezését jelenti, mintsem a jó problémátlan uralmát.)

A remekmű az egyedit a mítoszhoz fokozza. Van az életnek valamiféle örök értelme, „ritmusa”, amelyről a mítoszok, szent hagyományok és mesék tanúskodnak – meg persze valamiféle belső életérzésünk. („Mindig azonos helyzetben vagyunk, mindig azonos állandóságban. Mert ne feledjük, a szépséghez elsősorban ennek az állandóságnak ismétlődése vezet el bennünket, szinte kézen fogva. Ami ezen túl van, a kitalálás, a folyamatosan más egek felé törekvés: legfeljebb izgalom.”) Ha sikerül az adott világot ebbe az állandóságba vezetni, akkor otthon érezhetjük magunkat a helyünkön és a műben: „bebocsát egy gondolatrendszerbe, életszisztémába, berendezi azt, hogy otthonosan mozoghassunk az ismerős, ám eddig elidegenítettnek sejtett motívumok között”. Kiss Benedek kapcsán fogalmazva: „otthon lenni a világban, s közben ellenállni az embert rontó szeleknek is csak az tud, aki eldúdolni képes a világharmónia félreérthetetlen dallamjeleit”.

Sokáig kell próbálgatni, míg a végső „szisztéma” összeáll. Ám amint összeáll, új építkezés indulhat (mert kiderül: teljes kibontakozásában is esetleges?): „A remekmű megszületése ugyanis a legtöbb esetben összegezés eredménye. Mindannak a tartalomnak és formának végleges alakba öntése, ami addig is létezett, s részleteiben az elődök vagy maga az alkotó már kipróbálta. Éppen ezért folytathatatlan és követhetetlen, másolhatatlan a remekmű, mert véglegesen lezárt. Nincs belőle kivezető út, mást kell kezdeni.” (Sokaknál sejteti, de Ágh kötetéről mondja ki csupán egyértelműen, hogy remekmű.)

Az egyedi élet abszurd bukásra rendeltetett. De az abszurdítás tudatosítása kiugratja a „credo quia absurdum” (hiszem, mert képtelenség) reményét. A „lényegre szoktatott figyelem” – amely az „olcsó slágerektől” „elandalodhat és eltévedhet” – egybe látja a két végletet, és valahol elérhető helyet keres benne. Mert „a lényeg: az egyedi és megismételhetetlen emberélet, egyesülve a szakrális megismételődés időtlenségbe ágyazott folyamatával”.

SZAKOLCZAY LAJOS

Gazda József: A Golgota útján

Hét Krajcár, 2017

SZAKOLCZAY LAJOS (1941) Budapest

A vörös holokauszt, vagyis a Gulagokba hurcolt száz-
ezrek története az erdélyi Gazda József (író, szo-
ciográfus, művészettörténész) szerint még most is
tabu, s ezért adta közre fél évszázad gyűjtőmun-
kájának eredményét. Jóllehet könyvének nincsen
vagy nehezen körülírható a műfaja – a háromszáz-
nyolcvanöt (!) vallomásra bírt ember emlékezése az
oral historyba tartozik –, az író a dokumentumokat
magyarázó kiegészítésével megrendítő képet rajzol
a szovjet munkatáborokba, lágerekbe „malenkij ro-
botra” vitt magyarok és a szülőföldjükön szenvedők
kálváriájáról.

Nem tud belenyugodni abba, hogy az emléke-
zet és a szakma jó része gyakorta csak egy nevet
emleget az emberiség hóhérai közül, Hitlerét. „S a
Lenin, Sztálin és Trockij bűne, a Berija és Blohin
bűne, az emberiség eme hóhérainak bűne nem
bűn? Vagy a Kun Bélák és Szamuely Tiborok, a Rá-
kosi Mátyások és Kádár Jánosok, a Gh. Gheorghiu-
Dejek, Honeckerek és a többi kommunista bűnözők
bűne sem bűn?”

Hatalmas, emlékezést emlékezésre, adatot
adatra halmozó, golgotai sorsok százait rögzítő „do-
kumentumregénye” a Vörös Pokol megbocsáthatat-
lan bűneit akarja – megvilágító s figyelmeztető erő-
vel – szinte kőbe vésni, hogy egy borzalmas korszak
embertelenségét tanúsítsa. Hiszen a munkatáborok-
nak mondott kényszerlakhelyek valójában haláltá-
borok voltak, amelyekben az emberi élet fikarcnyit
sem számított. „Egy adott pillanatban Gulag lett az
egész Kárpát-medence, a magyar-pusztítás színhe-
lye. S a puskacsövet vagy a gyilkos husángot nem
(csak) a szovjetek, hanem a szerbek és a románok,
csehek és szlovákok is ránk irányították, ránk zúdí-
tották, és így a Magyar Gulag nemcsak szovjet földön
volt, itt volt mindenütt, itt, a haza vagy a régi haza
földjén. Ott a leszakított területeken, ott a csonka,
maradék ország földjén is ugyanúgy.”

Gazda nem történész, s ezért nem hűvös törté-
nelmi képet rajzol. Az első világháború és Trianon,
majd a második világháború megannyi követke-
zménye (országrészek visszatérése, majd újbóli el-
csatolása stb.) csak annyira foglalkoztatja – jóllehet
nagyon is megvan a véleménye a nagyhatalmak ál-
tali vesszőzésünkről –, amennyire szerepet játszo-
tak (nagyon is azt!) az általa mikrofonvégre ültetett
„hazátlanok” iszonyú sorsában. Minthogy, ahogyan

írja, „megcsonkított sorsú embereket” szólaltat
meg, a személyes sors korbácsos vakvágánya ér-
deklí. Ahogyan „hőseit” kisiklatta a vér és vas hatal-
ma. Ám a szubjektív emlékezet is lehet – mert csak-
nem minden esetben az erkölcs, a valódi kivallása
mozgatta – olyan teher, amelyben a bűnösök és
cselekedeteiknek a megnevezése szinte agyon-
nyomja a hazugságra épült világrendet.

A tíz nagyobb fejezetre osztott mű – *Megper-
szelt föld; Megbolydult lelkek; Front után és front mö-
gött – háborúban; Fogságba esők, elhurcoltak, fogoly-
táborok hazai földön; Lágervilágban – lágerbiroda-
lomban; Elítéltek, büntetettek – a poklok pokla* stb. – a
tematikus egyezést az időrenddel vegyíti. Az író ter-
mészetesen nemcsak riporterként van jelen, ha-
nem „történelmi” meglátásaival is. Hogy jobbra az
ítélkező – a Vörös Pokolra ítéletet mondó – pózban,
félelmetes kritikusként nyilvánul meg, az összekötő
és értelmező, nem kevés érzelmet hordozó szöve-
geit is meghatározza.

A csaknem félezer adatolt vallomás nélkül
ezek a „közbeszúrt”, az emlékező történelmet saját-
ságos, öntörvényű „glosszával” kísért futamok –
mert esszéhalózat feszíti őket – önmagukban is
megállnának, hiszen logikus fölépítésükben, „fölfel-
lődésükben” ott a magyarirtásra felelő kíméletlen
írói ítélet. Íme, egy csokor, hadd lássuk az értelme-
ző gesztus komolyságát! Amely abban ugyancsak
megnyilvánul, hogy egy kissé oldja az oral history, a
tájnelyvi ízek ellenére is az ismétlődéseivel sivatag-
nak tetsző beszéd szürkeségét.

„És abban a pillanatban a világ másik részét
kezében tartó erő számára fontosabb volt a Hitler
nevű sakkfigura leütése a tábláról, mint a Sztálin
nevű másik sakkfiguráé. Így hát a harc tulajdonké-
pen a rossz harca a rossz ellen. S bármelyik is győz,
a rossz fogja lobogtatni zászlaját” (*Itt a háború*). „Te,
dél-erdélyi magyar, még ha érzed is, hogy ez csak
pár napig tartó pünkösdi királyság lesz, akkor sem
tudsz nem boldognak lenni. Hogy huszonhat év
után újra magyar katonák léptek a hazád földjére.
Visszajöttek! Isten hozta őket!” (*Dél-Erdély, Torda...*)
„Előbb a székelyek alól, majd Beszterce-Naszód,
Kolozs, Bihar, Máramaros és Szatmár megyék
magyarjai alól újra kicsúszik a szülőföld!” (*Meg-
bolydult lelkek*) „Nemcsak te szenvedsz, szenved ő
is, az ellenség, aki ugyanúgy távol van az otthonától,

s hazavágyik, hazagondol. És itt összeér a kettő, a te sorsod az ő sorsával, a te szenvedésed az ő szenvedésével” (*Miért harcoljunk tovább?*). „Az egész Kárpát-medencében elindul a hajsza ellened, néped ellen. El Erdélyben, el Délvidéken, Kárpátalján és Felvidéken, mindenütt, ahol magyarok élnek. Bosszú valamiért, csak azt nem tudni, miért. [...] A magyarság bűnös nemzeté nyilvánítatik újra és megint... Ott, a trianoni kereszt árnyékában” (Uo.).

„Itt el kellene vagy lehetne töprengenünk a bűn fogalmán. Mi az, hogy a te bűnöd? Hogy mi volt a kárpátaljaiak bűne vagy az észak-erdélyi magyarság bűne, Budapest ostroma túlélőinek bűne. Itt, Délvidéken mi volt ennek az ezer éven keresztül magyar terület lakóinak a bűne a 23 éves szerb, majd azt követő 3 évig újra Magyarországhoz tartozott terület lakóinak a bűne” (*Délvidéki vérengzések*). „Ami hát Délvidéken vagy Erdélyben vagy Kárpátalján történik, ugyanúgy a folyamat része, mint bármi más. Mint minden! S csak részben a Tito partizánjainak a bűne, ugyanannyira a kor embertelenségéé. Ez az embertelenség tette lehetővé a partizánok számára is, hogy »igenlett« bűneiket elkövessék” (Uo.).

„1944 szeptembere és 1947–48 között sehol sem jó magyarnak lenni. A rossz, mint egy görgeteg, görög tovább... A magyarirtás folyamattá válik... (*Háborús bűnös nemzetrészt*). „S ha lehetne párhuzamot vonni a többi részeken történetekkel, akkor el kell mondanunk, hogy a legkegyetlenebb sors jelöltetett ki az észak-erdélyi magyarság számára” (*Fogoly vagy!*). „A régi Oroszországot a kommunizmus tette tönkre. Az, hogy egy ingyenélő és munka nélkül élni akaró alj vette át a hatalmat, előbb elrabolta és felélte az elődök évszázadokon át felhalmozott javait, majd az embert semmibe vevő rabszolgamunkával pótolta azokat. S mögéje tettek egy rózsaszínűre festett ideológiát, a hazugság ideológiáját” (*Miért?*).

„Maga az ország [a Szovjetunió – Sz. L.]: egy nagy láger. Az országnak szüksége van arra, hogy láger legyen. Csak láger mivoltában tud fennmaradni. És addig marad fenn, ameddig láger-önmagát, emberiségellenes kísérleti telep jellegét megőrzi. Amikor majd elindul az úgynevezett demokratizálási folyamat, illetve a rendszer »emberarcúvá tételének« a kísérlete, meg fog roppanni, majd össze fog roppanni az ország. Az embertelenséget nem lehet emberarcúvá tenni” (*Büntetők és büntettek*). „Ott van az arcodon a szenvedés. Amit átél-

tél, azt, annak a nyomát onnan letörölni nem lehet. Ezekben az években öregebb lett a nemzet” (*Megvisselt arcok*).

Alighanem bőséges a fönti „írói kommentár”, hogy – akár nem tudván a poklok poklát – bepillant-hassunk az 1944–1945-től kezdődő jó pár év történelmébe. Csak úgy zuhognak ránk az emlékezők vádiratai. Akik hazaérkeztek csontsoványan a Gulagokból a szülőföldre, nemcsak testi valójukban voltak megtörve, de lelkileg is. De nekik még szerencséjük volt, hiszen az irdatlan szenvedésözön ellenére is túléltek a megpróbáltatásokat. Hogy a hétszáz ezer munkára kivitt „idegenből” hányan hagyták ott a fogukat – sajnos rengetegen meghaltak, volt közülük, aki temetetlen maradt –, pontosan nem tudhatni. (Gazda: „a magyar holokauszt, mely közel félmillió emberáldozatot követelt, életeket, sorsokat tett tönkre”, valójában egész nemzetünket megnyomortította.)

Ha még egyszer fölillantjuk az írói „kötdöszöveg” (a megrázó vallomásokot kísérő értelmezéssor) egyik legsúlyosabb kitételét – „Magyart megverni, ölni, meggyilkolni nem bűn. Nem bűn sem Erdélyben, sem Délvidéken, sem Felvidéken vagy Kárpátalján, sőt még a csonka országban sem” –, azonnal érzékelhetjük, minő politikailag kifundált büntetéseken ment keresztül az elhurcoltak tábora. A hivatalos indoklás szerint csupán dolgozniuk-építeniük kellett (már amit a németekkel együtt leromboltak), ám „utolsó csatlósként” kijárt nekik – és nem kiskanállal porciózták a megalázást, a szenvedést – akár a halál is.

Természetesen nem mindenki volt ellenség, sokan egy darabka kenyeret nyújtva megkönyörültek az éhezőkön, sőt némely táborparancsnok vagy munkacsoport-vezető is emberibb arcát mutatta – „Nagyapám azt mondta, ne féljete, az oroszok jó emberek. Ő ott volt fogságban négy esztendeig” (Szabó Árpád, Madéfalva) –, ám a kínzások napirenden voltak. Ha a nagy menetelésekben, a mínusz 30-40 fokban elhullott valaki, mit se számított. Ám ezek a szovjet földön történt, noha kikényszerített „természetes” halálok (a latrinába belefulladás nem számított annak) hol voltak a délvidéki vérengzésektől, a középkorra jellemző kínzásoktól (Szabó Dénes plébánosnak „állítólag késsel bevagdosták a hátát és besózták” – Rehák Lászlóné, Pósa Róza, Zombor), vagy hol a szárazajtai tuskón végzett fejlévágásoktól („A kivégzések után kérték, követelték,

hogy álljon át a falu ortodoxnak” – Nagy Gergely, Szárazajta!

„Tele volt a Kárpát-medence – és a Kárpátokon túli részek is – haláltáborokkal. S mindenütt ott voltak a magyarok” – olvassuk a véghetlen panaszáradatot megszakító írói kommentárt. S hogy Temesvárt is ez a különleges státus illette, bizonyítja Szekernyés János (Kajántó) történelmi hűségű közlése: „1944 decemberében, amikor a magyar főváros, Budapest védelme összeomlott, több mint 100 000 magyar és német foglyot tereltek a temesvári lágerbe..”

Arról az irodalomtörténész, publicista és helytörténész Szekernyés Jánosról van szó, aki pár évvel ezelőtt kitűnő könyvet jelentetett meg *A magyarság emlékjelei Bácskában* címmel. Döbbenetes a megannyi névtelen tanú vallomása – a megszólaltatottak Kézdiszentlélektől és Koltótól Nagybecskerekig és Felsőőrig, Bibarcfalvától és Marcellházától Királyhelmeceig és Mezőbergenyéig rajzolják a valomás-térképet –, ám ha „szakember” nyilatkozik a magyarság ellen elkövetett rémségekről, az emlékező fájdalomát a tudós (író) objektivitása talán jobban hitelesíti.

Anélkül, hogy különbséget tennék a személyes sorsot nagymértékben érintő és a történelmi bánásokat általánosító kisebbfajta memoárok között, az írói és tudósi talár mint az összegző tapasztala-

tot érvényesítő eszköz föltehetően valaminő rangot ad. A délvidéki vérengzésekről több forrásértékű kötetben hírt adó Matuska Márton (Temerin) vagy a kisebbségekkel-nemzetiségekkel is behatóan foglalkozó egyetemi tanár, Rehák László (Szabadka), avagy a Szoltsenyicinnel egy táborban szenvedett nagykanizsai Rózsás János (aki mellesleg több emlékezés-regény mellett a kitűnő *Gulag lexikon*nak is szerzője) egyként a Gazda József által megszólaltatottak között van.

Le a kalappal a megszállott, ötven évig vallo másokat gyűjtő szerző előtt, *A Golgota útján* forrásértékű munka, ám nehéz olvasmány. Mert szinte lapról lapra, sorról sorra a szenvedés, a megaláztatás, az eltipratás, a gyilok ezer fajtája kerül színre, a pokol monotóniája is nehezíti a befogadást. Mint-hogy az oral history ízességét az adja, jóllehet némelykor kolonc is, hogy nincsen stilizálva a beszéd, némelykor a derű, a humor színei is föltűnnek.

Ám ez a kevés fény – noha más irányú, mégis hadd emeljem itt ki a kisbaconi Balló Gyula költői ihletésű szavait az „északi fényről” – csöppet sem tudja feledtetni a Vörös Pokol véghetlen mélységét. Amelybe akárhonnán vezet ama különleges csatorna, a vég nem lesz más, mint a magyarirtás. Gazda József könyve ez ellen pörölve megrázó erejű dokumentum.

KOLOZSI ORSOLYA

Rakovszky Zsuzsa: Célia

Magvető, 2017

Rakovszky Zsuzsa új regénye a korábbiakkal ellentétben nem a távoli vagy a közeli múltba kalauzol, hanem napjaink, a 2010-es évek világát tárja olvasója elé. Főhőse meglepő módon nem a címben megjelenő Célia, hanem az ő feltételezett apja, Ádám, egy középkorú bölcse, aki meglehetősen gyökértelenül, elveszette él a fővárosban. A szöveg narrátora is ő, egyes szám első személyben meséli el a regény által felölelt néhány hónap történetét, így most arra láthatunk példát, mikor női szerző beszéltet egy férfit. A *Célia* a fűlszöveg szerint egy „különleges családragény”. Valóban különleges, hiszen egy diszfunkcionális családot mutat be, középpontban az apával, aki éppen elveszítette saját édesanyját, apjával való kapcsolata üres és idegen, lányával annak huszonéves korában veszi fel a kapcsolatot, de abban sem biztos (és ez nem is

derül ki a szövegből), hogy Célia valóban a lánya, a lány anyjától mindig is külön élt és soha nem is szeretette. Az egyedül élő férfi afféle „felesleges ember”, aki tehetségét, nyilvánvaló intellektuális fölényét elpazarolja, baráti kapcsolatai nincsenek, családi élete sincs, csupán egy férjes asszonnyal folytat felszínes, komolyra sohasem forduló viszonyt. Olyan ez a szöveg, mint egy anticsaládragény, egy olyan főhős középpontba helyezésével, akinek minden egyes kapcsolata üres, szeretet nélküli és működésképtelen. Már az első oldalakon kiderül, hogy az anyja meghalt, de a köztük lévő viszony minőségére kevés utalás történik. Apja halálos beteg lesz, meg is hal, de Ádám ezzel sem tud mit kezdeni, nem képes szeretettel, odaadással fordulni felé, csak kínos kötelességének érzi megjelenni a haldokló ágyánál. Féltestvérével szinte csak üzleti kapcsolat tartja

együtt, szeretőjét nem szereti, retteg attól, hogy az esetleg elhagyja érte a férjét. Képtelen elköteleződni, függetlenségét a száználmasságig fokozva őrzi, és száználmasságival tisztában is van. Azért nagyon kivételes „hős”, mert nemcsak hogy elrontja az életét, hanem tisztában is van ezzel. Minden gyengesége, gyávasága ellenére tisztelni való benne, hogy őszintén képes szembenézni boldogtalanságával, és azzal is, hogy ennek ő a forrása. Nem bocsátkozik önáltatásba, hazugságokba, képmutatás nélkül szembenéz hibáival. Talán éppen ennek a szimbóluma a borítón látható római nevezetesség, a Bocca della Verita, az Igazság szája, melynek legendája szerint, ha bárki a kezét a szájába dugja, és hazudik, annak leharapja a kezét. Mintha a Rakovszky-regényben a narrátor lenne ez a kíméletlen őszinteség, aki leleplez minden hazugságot, de ettől maga is boldogtalan. A vele szemben álló emberek (főleg nők) mind menekülnek valamibe. Ki a valóságshow-k világába, ki a transzcendencia felé, ki a horoszkópok, a kuruzslás fájdtóan hazug világába.

Az apa nem keres, lemondott a világról és saját boldogságáról is, a lánya viszont nem képes eszmék, ideák nélkül élni, ezért egy vallási szekta tagja lesz. Célia lázadása ez egy olyan világ ellen, ahol nem maradt érték, ahol őt is a „mindent választatsz”, „bármiben hihetsz” elvei szerint nevelték fel, ahol nem talál biztos kapaszkodót, de még nem eléggé kielégett és cinikus ahhoz, hogy ezt elfogadja. Ezt az ellentétet kiválóan megragadja az az utolsó beszélgetés, amely egy kopott cukrárszámban zajlik Célia és az apja közt. A lány keres valamit, bizonyosságot akar, egy ösvényt, amelyen járhat, nem

károszt és a lehetőségek átláthatatlan sokféleségét. Mire az apa reakciója: „...olyasmit vársz magadtól, amire az egyes ember nem képes: hogy értelmet adj a cselekedeteidnek. A filmek meg a regények félrevezetik az embert: úgy tesznek, mintha lenne világ.” A széttöredezett és az értékek relativitása ellen küzdő Célia a hitet találja meg, de apja szerint a kételkedéshez, a hit elutasításához kell több erő és őszinteség: „Persze megértem: nehéz dolog minden vélt bizonyosságunkat állandóan mérlegre tenni... mert a bizonyosságaink általában

érzelmi természetűek, az érzelmi igényeinkből táplálkoznak, és fájdalmas dolog alávetni őket az eszünk kontrolljának... [...] Mellesleg mindent, ami kellemes az életedben, ennek a kritikus gondolkodás módnak köszönhetsz, amelyet most olyan magabiztosan elutasítasz.” Az apa a kételkedés, a bizalmatlanság és az ész, a lánya a hit, a bizalom és az érzelem, de ahonnan indulnak, amit átláttak, az ugyanaz. Ugyanonnan menekülnek, minden különbségük ellenére nagyon is egyformák. Talán ez is oka annak, hogy Célia az egyetlen lény, akit Ádám képes szeretni, de a megértés – a felszínen legalábbis – nem alakul ki közöttük.

Rakovszky Zsuzsa nagyon sötét képet fest a jelenünkről. Jósokhoz, asztrológiába, munkába, csodavárásba, alkoholba, szektákba menekülő tizenévesek, középkorúak és idősek: csupa megsebzett, menekülő ember, aki nem talál járható ösvényt az életében, és legtöbbször a másik emberhez vezető utat sem leli. Mindez nagyon közvetlen, könnyen olvasható, lírai betétekkel megtűzdelt prózába foglalva. Olvasmányos, de kevés reményt árasztó könyv.

KIS PETRONELLA

Mohai V. Lajos: A drága váza

Savaria University Press, 2016

A kötet Mohai V. Lajos válogatott esszéit és tanulmányait tartalmazza, melyeknek egy része már az 1990-es évek elején napvilágot látott, de magában foglal egészen friss, illetve néhány, korábban még nem publikált szöveget is. A közel ötven írást tematikus csoportokba rendezték a szerkesztők, ami

nagyban segíti az áttekinthetőséget, hiszen a szerző egészen különböző perspektívákból elemzi az egyes alkotásokat, ahogyan vizsgálatuk célja is eltér. Ha végignézünk Mohai V. Lajos eddigi munkásságán, láthatjuk, hogy publikációs listája rendkívül terjedelmes, választott témái pedig mind a korsza-

kokat, mind a magyar és a világirodalmi viszonyokat tekintve különösen szerteágazóak. Jelen kötet legfőbb hiányossága éppen ebből származik: a szövegek egy része felületessé válik. Noha nyilvánvalóan nem is kíván életműveket teljes egészében áttekinteni, az adott – általában három-négy oldalnál nem hosszabb – terjedelmet figyelembe véve érdekesebb lett volna egy-egy mű alaposabb ismertetésére törekedni, mintsem az alkotói pályára és kiragadott részletekre is kitekintő elemzést írni, mert így jóformán csak általános jellegű megállapításokra jutnak az értekezések, újdonságokat alig tudnak felmutatni.

A legelső részben (*Az elsüllyeszthetetlen nagyság*) helyet foglaló három tanulmány mindegyike érdemes arra, hogy felállítsa a kötet alapkompozícióját: összetettebbek, kidolgozottabbak és hosszabbak is az őket követő rövid esszéknél. A Szini Gyula alkotástechnikájával foglalkozó írás különösen fontos, hiszen valóban egy, a századforduló alakulástörténetét igen nagy mértékben meghatározó, keveset méltatott szerzőről van szó, akinek érdeklődése messze túlmutat a hazai kultúrán, tájékozottsága az európai műveltség területein mozog, többek között szerepet játszott Ady felfedezésében is, Mohai V. Lajos pedig éppen a kánonból való kihullottságának okait, illetve indokolatlanságát térképezi fel releváns megközelítésekkel. Krúdy és Kosztolányi kiemelése főként abból a szempontból lényeges, hogy láthassuk, a későbbi esszéekben felsorakoztatott írók, költők sokasága (egészen a 20. század első felétől napjainkig) hogyan nyúl vissza az ő hagyományaikhoz, és tekinti példaértékűnek írásművészetüket (bár ehhez képest a Krúdy-szál lehetett volna hangsúlyosabb is, a róla szóló tanulmány terjedelmében csak töredéke a másik kettőnek).

Általánosságban az őket követő esszék legalapvetőbb hibája, hogy a szerző sokszor keveredik önisméltásba. Mások kapcsán említ olyan költőket vagy írókat is, akikről néhány cikkel azelőtt már olvashattunk, és számos esetben másodsorra vagy harmadszorra is ugyanolyan hangsúlyosan tárgyalja az éppen odaillő részeket. Ezekről érdekesebb lett volna csak egy rövid megjegyzést fűzni az adott szöveghez, hogy hol láthatjuk bővebben kifejtve. Az önisméltás legszembetűnőbb példája azonban a kötetben egymás után következő, Krasznahorkai László és Bánki Éva prózáját boncolgató írások egy-egy bekezdése, ami ugyan csak háttéradalékként szolgál a korszak főbb műveire vonatkozóan, de szó szerint ugyanúgy jelennek meg a két teljesen különböző szövegben. A hátsó függelék szerint az egyik írás eredetileg 2012-es, míg a másik 2015-ös

megjelenésű, e kötetben pedig valószínűleg figyelmetlenségéből kerültek épp egymás mellé, de ez alapján úgy tűnik, mintha a szerző nem tudta volna más, kimondottan az adott szerzőkre vonatkozó információval kitölteni az előírt characterszámot. Szintén ismétlődő, de nem kellően indokolt tényező az Osztrák–Magyar Monarchia – mint állam – beemelése és feltételezése különböző alkotások mögött. Ennek említése felmerül Krúdy-, Kosztolányi-, Mészöly-, Darvasi- és Esterházy-regények hátterében is. A könyvekben megidéződő események és időpontok miatt megalapozott a párhuzam, de ez inkább tulajdonítható a korszak sajátosságának, mint a kizárólagos szerzői szándéknak (például a regényekben érzékelhető szabadságeszményt és a világban magányosan bolygató individuuumok attitűdjét túlzás pusztán innen eredeztetni). További probléma, hogy az írások terjedelméhez képest időnként aránytalanul sok a művekből vett idézet, az indoklás és a szemléltetés mellettük pedig kevés.

Az esszék stílusa többségében nagyon jó érzékkel tud ráhangolódni az elemzett írók egyéniségére, írástechnikájára. A szerző leginkább hatástörténeti szempontból igyekszik egymás mellé állítani őket, ami esetenként túlzásokba és teleologikuságba hajlik, ám rendkívül szépen fűzi egybe például a Kosztolányi Dezső–Csáth Géza–Tolnai Ottó–Vilányi László és Végel László hatástörténeti szálát (a Végel Lászlónak szentelt esszé beemelése főként relevánsnak tekinthető, mivel elenyésző számú írás születik róla az utóbbi időben), azonban Ottlik bevonása ebbe a körbe már csak részben igazolható. A *Kapcsolódás Kosztolányihoz, Csáthhoz* című részben ugyanis kifejtésre kerül a *Buda* kapcsán Ottlik kötődése Monostorhoz, pontosabban a helyi érdekűséghez, s ezt az – egyébként nem vitatható – Kosztolányi-hatással, illetve az ő prózájában megjelenő Szabadka-centrikussággal magyarázza Mohai V. Lajos. Itt kerül a képbe Csáth Géza, akinek szintén bukkannak fel Szabadka tereihez kapcsolódó novellái, ám ezek semmilyen összefüggésben nem állnak az Ottlik-művel, így megalapozottsága sincs a köztük lévő párhuzamnak. A szerző egyébként nem is vet fel konkrét indokot ennek alátámasztására, sőt mi több, maga is elismeri, hogy Csáth tulajdonképpen egyáltalán nem tartozik ide, ennek ellenére egy oldalon át elemzi a Kosztolányi és Csáth Szabadka-szemléletében húzódó differenciákat. Ehhez hasonló példa a Tózsér Árpád versében manifesztálódó Pilinszky-utalás is, amellyel Mohai V. Lajos kezdi és zárja is az írást, a további részekben viszont szinte semmiféle alátámasztást nem ad az említett párhuzamnak – ahogyan a Kertész Imre írói nagyságát lekicsinylő cikkben is

elmarad az indoklás. Vele kapcsolatban az értekező hangneme is hagy némi kívánnivalót maga után. A *végső kocsmból* kiindulva említi azt, hogy Kertész igyekszik megszabadítani önmagát a nagy, Nobel-díjas író maszkjától, mert saját maga számára is „zavarba ejtően egyszerű mindaz, amit gondol magáról (és a környezetéről)”. A kötetről ellenben nem tudunk meg szinte semmit, így arról sem, hogy milyen esztétikai problémák, kritikai észrevételek merülnek fel benne, ami valóban okot adhat Kertész Imre becsmérlésére. „Nehéz a kedvére lenni és tenni, de fölényében ott a védekezés védtelensége, sértettségében ott a szenvedő ember megtörtsége és méltósága; továbbá a zsörtölődése, tettetett vagy valóságos sértődöttsége. A sértettség és sértődöttség: mint jó magyar betegség, amelyből, úgy vehető ki olykor, még neki is képtelenség kigyógyulni és őt is a földhöz tapasztja. [...] szívesen időzik magánál, az élet- és munkakörülményeinél, dűnnyög kedélytelen állapotain, az évtizedek alatt kifejlesztett vagy az újsütetű untságán.” Az idézett sorok mögött valamiféle kifejtetlenül maradt személyes megvetés érzékelhető, amely talán valójában a legkevésbé szól

a cikk tárgyául megjelölt *Végső kocsma*nak, de jobb esetben is erősen elfogulttá teszi a róla alkotott szerzői értelmezést.

A kötet azonban tartalmaz kiemelten fontos és érdekes cikkeket is: Tar Sándorról szót ejteni igen időszerűnek és indokoltnak tűnik, ahogyan Tandori képzőművészeti megragadása is mérvadó, hiszen valószínűleg kevesen tudnak arról, hogy rajzai bárki számára megtekinthetők egy belbudai kocsmban. Ötletesek a könyv végén olvasható, „általánosabb” esszék is, amelyek leginkább a korszakismertetést szolgálják többek között olyan különleges témákban, mint a bordélyházak működése vagy az íróbérek alakulása a századok folyamán. Ezenkívül izgalmasak és egyediek a szerző olvasmányélményeiből merítő „*Légy jó és ne szomorkodj sokat*” ciklus személyes jellegű, már-már szépirodalmi stílusba hajló írásai is. A válogatás és a rendszerezés tehát megnyerő, de az összeállítás szinte átfoghatatlan mennyiségű anyagot térképez fel, s emiatt még azelőtt kifulladás az egyes írások, hogy az ember igazán belemerülhetne olvasásukba.

GAZSÓ DÁNIEL (1984) Budapest

GAZSÓ DÁNIEL

Zelei Miklós: A kettézárt falu

Kortárs, 2017 (Harmadik, javított, bővített kiadás)

A *kettézárt falu* műfaját tekintve dokumentumregény, amely valós élettörténeteken, egyéni sorson keresztül mutatja be a szlovák–ukrán határral szétválasztott magyar ikerfalu, Nagyszelmenc és Kisszelmenc népének kollektív történetiségét, közösségként ért szenvedéseit. Feltárul benne az elcsatolás, a kisebbségi lét, az egymást követő önkényes politikai hatalmaknak való kiszolgáltatottság és a kettézártság mindennapi megélése, átélése, túlélése. Módszertani szempontból a regény alapját az élettörténeti elbeszélés, az életútinterjú, angol szaknyelven az *oral history* képezi, amely – Paul Thompson brit szociológust idézve – „miközben saját szavaik felhasználásával visszaadja az embereknek a történelmet, egyúttal segíti is őket egy önmaguk által formált jövő kialakításában”.

Zelei Miklós dokumentumregénye ezt a célt szolgálja: betekintést nyújt egy félig a Felvidékhez, félig Kárpátaljához tartozó magyar ikerfalu történe-

tébe, múltjába és jelenébe, népének mindennapi életébe. Az olvasó a képzelet erejével a regény tartalmát továbbfejlesztheti: az egymást követő élettörténetek részleteit összekapcsolhatja és különválaszthatja, új egységeket teremtve, s ezáltal egyre mélyebben megismerve a határon túli magyar kisebbségi lét különböző szegmenseit, sajátosságait.

Nagyszelmenc és Kisszelmenc majd egy évezreden keresztül a Magyar Királyság szerves része volt, közigazgatásilag Ung vármegyéhez tartozott. Miután 1918-ban az Osztrák–Magyar Monarchia megdőbbséggel széthullott, rövid ideig még Magyarország része volt, azonban az első világháborút lezáró Párizs környéki békek az észak-szláv összefogással létrejött utódállamhoz, Csehszlovákiához csatolták. Két évtized sem telt el, amikor az 1938. november 2-án aláírt első bécsi döntés értelmében visszakerült Magyarországhoz. Ez az állapot sem tartott sokáig, hiszen a második vilá-

háború alatt visszanyert területeket a szövetségesek győzelmével 1945-ben újra elcsatolták Magyarországtól. Ráadásul a Szovjetunió nyugatra tolta határait, bekebelezve Kárpátalját, s ezzel megkaparintva a Csap–Ungvár vasútvonalat. Az új határ kettészelte az ikerfalut: a nagyszelmenci temető Csehszlovákiában maradt, a kisszelmenci római katolikus templom a Szovjetunióhoz került...

A kettézárt falu két oldalán élők a határörök számára kifürkészhetetlen magyar népdalok formájában, a vasfüggönyön áténekelve kommunikáltak egymással. A népköltészet e sajátos és összegyűjtetlen formája – amelyet Zelei Miklós „határdalnak” nevez – jól tükrözi az ikerfalu és egyben Kelet-Közép-Európa határkérdésekből fakadó tragédiáját. Nem véletlen, hogy a most bemutatott kötet is egy ilyen határdallal kezdődik: „Ellopták az apám sírját, odamenni nem lehet, / mert a nagyszelmenci temetőbe temettük az öreget. / Eljutok én úgyis oda, tudom, nem is sokára, / viszek majd egy rózsacsokrot édesapám sírjára.”

Az egymást követő határváltoztatások és rezsimváltások nem csupán a kollektív tudatra és a csoportkohéziót erősítő közös történelmi múltra hatottak. Jelentősen befolyásolták az ikerfaluban élők mindennapjait is, mint ahogyan azt kiválóan szemlélteti az az életkép, amellyel Zelei Miklós *A kettézárt falu* német kiadásának (*Das entzweigeperrte Dorf* [ford. Schäfer Tibor], Gabriele Schäfer Verlag, Herne, 2009) előszavát indítja:

„Ráordítanak a KGB-n a mi emberünkre: »Na, sorolja föl azt is, hogy hány országban lakott!« Rákezd a mi emberünk: »Az Osztrák–Magyar Monarchiában születtem. Utána Magyarországon laktam, aztán Csehszlovákiában, majd újra Magyarországon, a második világháború befejezésekor rövid ideig megint Csehszlovákiában, azután pedig a Szovjetunióban.« Ismét ráordít a KGB-s: »Vén csavargó! Mit követett el, hogy mindenholnan mindig tovább kellett állnia?!« »Én, kérem, egész életemben ki se mozdultam a szülőfalumból.« »Hát hol született maga?!« »Kisszelmencen!« (Mali Szelmenci) – vágja rá a mi emberünk.”

A kétpólusú világrendszer megszűnésével új fejezet kezdődött a „szelmenci históriában” is. Az ikerfalu fejlődéstörténetének ezen új szakasza a határátkelő megnyitásáról, valamint a vasfüggöny elschengenesezéséről szól. Kisszelmenc a Szovjetunió szétesését követően az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna része lett, míg Nagyszelmenc – Csehszlovákia 1993-ban történt kettéválása és az Európai Unió 2004-es keleti bővülése következtében – Szlovákia és ezzel együtt az Európai Unió részévé vált. Miután 2007-ben a szlovák kormány a schen-

geni egyezményt is aláírta, az ikerfalut kettézáró egykori vasfüggöny schengeni határ lett.

Zelei Miklós először 1994 őszén járt a kettézárt faluban. A dokumentumregény elkészítésének gondolata talán már akkor megfogalmazódott benne, amikor a nagyszelmenci sorompónál átnézett Kisszelmencre. Odaatról, az első házból – amelyben Maruszja néni, a falu volt besúgója lakott – moszkvai adásra állított rádió szólt. A senki földje csöndjét megtörte a szovjet esztrád muzsika. A szerző még aznap elkezdte az anyaggyűjtést. Ezzel kapcsolatos munkájának első látványos akciója, *A kettézárt falu* első kiadásának (Ister Kiadó, Budapest, 2000) 2000. április 15-én tartott bemutatója volt. Ez alkalomból megkérték az ukrán és a szlovák hatóságokat, hogy a szelmenciek számára egy napra nyissák meg a határt. Ez akkor nem sikerült. A kötet példányai ellenben hamar elfogytak, így 2001-ben újra kiadták. Két évvel később, 2003. október 18-án nagyszelmenci kezdeményezésre felállítottak a határon egy kettévágott székykaput – egyik felét Szlovákiában, másik felét Ukrajnában –, amely azóta Szelmenc jelképévé vált. Ezúttal is kérték a határ egynapos megnyitását, de a kérést megint elutasították. Az ügy érdekében folytatott küzdelem azonban korántsem ért véget. Zelei Miklós és társai a kettézárt falu hírért az Újvilágig elkürtölték. Kitarásuknak köszönhetően 2004. április 21-én az Egyesült Államok Kongresszusának emberi jogi frakciója meghallgatást tartott Washingtonban a Nagy- és Kisszelmenc közötti határátkelő megnyitásának ügyében. A meghallgatásra meghívták többek között a nagyszelmenci és a kisszelmenci polgármestert, valamint Zelei Miklóst is mint szakértőt. A három magyar három ország útlevelével érkezett a Ronald Reagan Washington National Airportra.

Végül 2005-ben megszületett a döntés az ikerfalut két részét összekötő gyalogos és kerékpáros határátkelő megnyitásáról. Ebben az évben kapcsolódtam be én a történetbe. A Granadai Egyetem kulturális antropológia szakos hallgatójaként 2005 nyarán etnográfiai terepmunkát végeztem Nagy- és Kisszelmencen, elsősorban arra keresve a választ, hogy mit várnak a határnyitástól a helybeliek. A terepmunka eredménye egy spanyol nyelvű dolgozat lett – amelynek részei magyarul is megjelentek a *Szelmenci álmoskönyvben* –, valamint egy azóta is tartó folyamatos kutatómunka, és természetesen rengeteg új barátság. Ettől kezdve én is visszajáró vendég lettem Szelmencen. Látogatásaim után írt szociográfiai esszéimet megjelenés előtt Zelei Miklós lektorálta. Most először kerülnek együttes közlésre *A kettézárt falu* negyedik, e-book kiadásában.

A 2005 szeptemberére tervezett határnyitást majd karácsonyig húzták. December 21-én kaptuk a hírt, hogy 23-án ünnepélyes keretek között megnyitják a gyalogos-biciklis nemzetközi határátkelőt. „Zelei Miklós egy téglát kivert a trianoni falból” – hangzott el az írónak ítélte Külhoni Magyarságért Díj 2016. augusztus 19-én tartott ünnepélyes átadásán. „Egy téglát kivertünk, de a helyére másik tízet építettek be” – mondta nekem később az író.

A határnyitás nem oldotta fel az ikerfalu kettézártságát, és Zelei Miklós ezzel kapcsolatos munkáinak sem vetett véget. Alig egy évvel később jelent meg második kárpátaljai vonatkozású kötete, *A 342-es határkő – Negyedszázad Kárpátalján* (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2006), benne a határnyitás előzményeinek kronológiájával, a korábban már említett *Szelmenci álmoskönyv*vel. A két köteten kívül egy, a kettézárt falu ihlette színdarab is született Zelei Miklós tollából, *Zoltán újratemetve* címmel. A tragigroteszket Vidnyánszky Attila rendezésében, a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház társulatával először 2013. július 25-én, a szabadtéri Zsámbéki Színházi Bázison mutatták be. Ezt követően több hazai és külhoni színházban is játszották: Magyarországon, Budapesten, a Nemzeti Színházban, Gyulán, Debrecenben és Sátoraljaújhelyen; Kárpátalján, Beregszászon és Ungváron; Felvidéken, Révkomáromban; Erdélyben, Gyergyószentmiklóson és Marosvásárhelyen.

A határátkelőt ugyan megnyitották, de a kisszelmencieknek továbbra sem volt egyszerű átjutniuk Nagyszelmencre. Útlevel kellett hozzá, no meg schengeni vízum. A kisszelmenci magyarok szívesebben váltottak magyar vízumot, mert fél évig volt érvényes, és több alkalomra szólt. A szlovák vízummal csak egyszer lehetett Nagyszelmencre átmenni, viszont a vékonyka, harminckét oldalas ukrán útlevelben egy egész oldalt elfoglalt. Az útlevel pedig drága: egy szerényebb havi fizetés összegét is elkérte érte. Egy új szabályzat értelmében a magyar vízumot Szlovákiában tranzitvízumnak nyilvánították. Ennek eredményeképp a kisszelmenci magyarokat, miután átsétáltak a gyalogos határátkelőn, a nagyszelmenci önkormányzat busszal elszállította Sátoraljaújhely mellé, ahol „betranzitáltak” Magyarországra. Miután útlevelükbe begyűjtötték a szükséges bélyegzőket, röpkülhettek vissza busszal oda, ahonnan elindultak, ikerfalujuk szlovák oldalára.

Dél is elmúlt a ki-be járkálással, fél nap maradt a rokonokra. Aki nem „tranzitált”, annak súlyos pénzbüntetésre kellett számítnia.

Újabb abszurditást jelentett, hogy az ikerfalu két oldala eltérő időzónába esik. Kiszszelmencen Kijev szerint jár az óra: amikor ott reggel nyolckor kinyitott a határállomás, akkor Nagyszszelmencen – közép-európai idő szerint – még csak reggel hét óra volt, tehát határnyitásig egy órát kellett várni. Este ugyanígy, csak fordítva. A papíron napi tizenkét órás nyitva tartás két órával megrövidült.

Azóta megszűnt a vízumkényszer (az ukrán oldalról érkezők kilencven napig vízummentesen tartózkodhatnak Szlovákiában), és megszületett a szelmenci idő (a hatóságok nagy nehezen összeigazították órájukat, így mindkét oldalon egy időben nyitják és zárják a sorompókat). Mindemelllett a határátkelő gyökeresen megváltoztatta az ikerfalu hétköznapjait. Ahogyan Mitro Ambrus kisszszelmenci kovács korábban véleményezte: „Ez az egész határ körüli úgy kulturális céllal kezdődött, aztán lett belőle politika, és végül gazdasági üggyé lesz.”

Kiszszelmenc néhány év leforgása alatt a parasztplázák birodalmává vált. Több mint hatvan, neonfényekkel díszített kisboltot nyitottak a faluban, főként ukrán kereskedők, akik a környék városából jöttek ide. A határátkelő adta üzleti lehetőséggel élve a falu házai előtt béreltek területeket, amelyeken felállították kiskereskedéseiket. Az olcsó árak vonzották a szlovák vásárlókat: kezdetben naponta többen jöttek át a határon, mint Nagyszszelmenc összlakossága. Autójukat a túloldalon, egy Nagyszszelmencen kialakított parkolóban hagyták megőrzésre, napi egy euróért. A boltokban árusító kisszszelmencieket nem jelentették be, és megfelelő munkakörülményeikről sem gondoskodtak: nyugdíjra, táppénzre nem számíthatnak, télen kabátban fagyoskodnak, nyáron majd megfőnek a konténerboltokban. A tulajdonosok félvállról veszik a felhalmozódott szemét elszállíttatását is: papírfecnik és eldobált nejlonzacsok kavarognak a levegőben. A boltokban általában nőket alkalmaznak, mondván, hogy ők jobban vonzzák a vásárlókat. Következésképp a faluban felborult a nemek közötti munkamegosztás: a férfiak – az új helyzethez alkalmazkodva – otthon maradnak, segítenek a házimunkában és a gyerekeknek a leckeírásban, míg a nők keresik a konyhapénzt. A faluból eltűntek

a tehenek és velük együtt a friss tejtermék is. Míg 2005-ben több mint száz tehenet számoltam, 2010-re alig maradt egy tucat. Az istállókat is átalakították boltokká, raktárakká, no meg – ahogyan egyik kisszelmenci barátom mondta –: „Jön az úri dáma, és akkor ott a nagy lepény. Azt, ugye, mégsem lehet!”

A boltokkal tarkított falurész csak a kisszelmenci római katolikus templomig tart. Mire a vásárlók odáig eljutnak, szatyruk megtelnek, bukszájuk kiürül, fordulnak vissza, és meg sem állnak a nagyszelmenci parkolójig. Ezt a falurészt a helyiek csak úgy hívják: „a sziti”. Azok, akik a határtól messzebbre, a templomon túl nyitottak boltot, pár hónap alatt tönkrementek. A szitiben lakók többsége a vállalkozók által fizetett bérleti díjból él, míg a másik oldalról ide járnak fuszni bolti eladóként. A sors iróniája, hogy a határátkelő megnyitásának következtében – amelynek elsődleges célja az ikerfalú két oldalán élő emberek közötti kapcsolatok megerősítése volt – létrejött egy eddig nem létezett választóvonal Kisszelmenc közepén. Így az évszázadokon át a történelmi Ung vármegyéhez tartozó magyar ikerfalú mára három részre szakadt.

Az ikerfalú mindkét oldala demográfiai mélypontra került már korábban is. Míg 1910-ben több mint 1100 lakója volt (Kisszelmencnek 278, Nagyszelmencnek 844), addig 2007-ben alig több mint 800 (Kisszelmencnek 222, Nagyszelmencnek 600), azaz egy egész kisszelmenci lakossággal kevesebb. Jelenleg Nagyszelmencen több mint hatvan házat árulnak. Vevő csak elvétve akad. Kevesen akarnak az Európai Unió keleti határára költözni. Kisszelmencen a kereskedelem miatt az utóbbi

években ugyan növekedett a lakosság száma, azonban a betelepülők többsége ukrán és orosz származású, ami a falu etnikai összetételének átalakulásához vezethet, és nem a magyarok javára. Az ukrán–oros háború miatt ráadásul Kisszelmencen felmentek az árak: a szlovákoknak már nem éri meg átjönni vásárolni úgy, mint korábban. Akik mégis visszajárnak, közben rájöttek, hogy Ungvár olcsóbb, így inkább a határt átlépve taxiba ülnek, elhajtának a kisszelmenci parasztplázák mellett, és a legközelebbi városban költik el pénzüket.

A kiskapukat kereső határmentiek leleményessége azonban mindig utat tör magának, ha kell, a föld alatt is. Jól példázza ezt a Kisszelmencről Nagyszelmenc felé vezető föld alatti átjáró, amelyet Ukrajna Biztonsági Szolgálatának kárpátaljai munkatársai 2012. augusztus 16-án tártak fel. Az eset nem volt újszerű: egy hónappal korábban Ungvár mellett bukkantak hasonló csempészalagútra, amely azonban kitűnő állapotban volt, árammal és sínekkel ellátva.

A kettézárt falu története folytatódik, és amíg ott a határ, nem ér véget. Helyzetét – negyed évszázaddal a rendszerváltozások és több mint egy évtizeddel a határátkelő megnyitása után – még mindig jól tükrözi a munkácsi sörgyár jelmondata: „A sör már jobb, de még ihatatlan!”

(Elhangzott 2017. június 14-én a Professzorok Bathyány Körében, Zelei Miklós könyvének bemutatóján. Köszönöm Zelei Miklós írónak és barátomnak, hogy megmutatta nekem Szelmencet, ezzel becsalva a határon túli magyar lét útvesztőjébe, melynek kutatása hivatásommá vált.)

GYULAI LÍVIUSZ

GRAFIKUSMŰVÉSZ
kiállítása

§ o

2017. NOVEMBER 3. – 2018. JANUÁR 28. | PESTI VIGADÓ, V. EMELET

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

minden, ami művészet
mma.hu

|n|mm|n|
VIGADÓ